

Marija
Bijelić –
Karmen
Čabrilo –
Matko
Matija
Marušić

Tradicije ranokršćanskog monaštva u prostoru i vremenu

Redovništvo na otocima od IV. do XI. stoljeća

19. međunarodni znanstveni simpozij

MIC-a za kasnu antiku i srednji vijek Sveučilišta u Zagrebu

Osor, 24. – 27. svibnja 2012.

Maleni je Osor, u kojem se već nekoliko godina istražuje važan samostanski kompleks Sv. Petra, jednako kao i ostali vrijedni lokaliteti u obližnjem arhipelagu, bio idealno mjesto održavanja devetnaestog međunarodnog znanstvenog simpozija Međunarodnog istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek, s obzirom na odabranu temu – redovništvo na otocima od IV. do XI. stoljeća. Simpozij je održan u organizaciji nekoliko europskih institucija: Međunarodnog istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek Sveučilišta u Zagrebu i UMR Arthehis, CNRS (Dijon-Auxerre) uz suradnju Francuske škole u Rimu i Labex Resemeda iz Pariza.¹

U četiri dana trajanja simpozija i ukupno pet sesija izlagalo je tridesetak znanstvenika međunarodnog ugleda koji su svojim sudjelovanjem pridonijeli praćenju pojave i razvoja otočnog redovništva u raznim prostorima Europe te njegovom boljem razumijevanju i kontekstualiziranju. Osim raznolikosti načina širenja redovništva u različitim područjima, sesije su pružile i uvid u nejednak stupanj njihovog poznavanja pri čemu se sam od sebe nametnuo zaključak kako je, barem zasad, naš materijal vrlo slabo istražen.

¹ Organizacijski odbor simpozija činili su Sébastien Bully (CNRS, UMR ARTHEHIS), Olivier Delouis (CNRS, UMR Orient et Méditerranée), Stéphane Gioanni (Francuska škola u Rimu), Igor Fisković (Sveučilište u Zagrebu), Miljenko Jurković (Sveučilište u Zagrebu – MIC za kasnu antiku i srednji vijek), Tomás Ó Carragáin (Sveučilište u Corku) i Christian Sapin (CNRS, UMR ARTHEHIS).

Izlaganja su bila podijeljena po geografskim cjelinama, započevši s francuskim područjem. Christian Sapin govorio je o danas manje poznatim otočnim samostanima najzapadnijeg dijela Francuske – bretonske obale, gdje se monaštvo pojavilo znatno ranije nego na mnogim mjestima kontinentalne Galije, te je istražujući tradiciju tih “svetih mjesta” objasnio njihovu vjersku i političku ulogu u ranom srednjem vijeku.

Alain Dubreucq je pak, oslanjajući se na najstarije životopise bretonskih svetaca i arheološka istraživanja, utvrdio nekoliko jasno definiranih zona nastanjenih monasima koje odgovaraju plovnim putevima i čvrsto su vezane uz kontinent. Tako je pokazao da unatoč stremljenju uzorima – prvim kršćanskim redovničkim zajednicama u pustinjama Egipta i Sirije – otočni samostani ipak nisu nužno bili izolirani kao njihovi uzori, nego su bili duboko vezani uz politiku i ekonomiju svog vremena.

Na primjeru samostana Saint-Honorat na otoku Lérins i prema rezultatima arheoloških istraživanja kapele Saint-Sauveur, Yann Codou pokazao je kako su kontinuitet svetog prostora i evolucija običaja omogućile prijelaz iz pustinjaštva u cenobitski način života, pri čemu je posebno istaknuo nastavljanje štovanja grobova prvih monaha.

Tomás Ó Carragáin, Martin Carver i Jonathan Wooding su svojim izlaganjima pokrili irski i britanski prostor. Ó Carragáin je pokazao kako se samo manji broj lokaliteta s crkvama na prostoru Irske može povezati sa samostanima, pri čemu je sam smještaj crkve

jedan od najboljih pokazatelja osobina samostanske arhitekture. Prikazujući raznolikost čimbenika otočnih samostana, od manjih zdanja poput Illaunloughana do većih kompleksa pod pokroviteljstvom kraljeva, poput Iniscealtra, pokazao je kako se percepcija lokalnih zajednica ranosrednjovjekovne Irske o tim mjestima mijenjala. Proučavajući piktski samostan u Portmahomacku na poluotoku Tarbat, Martin Carver je, oslanjajući se na prethistorijsko religijsko okružje, suvremene tekstove nastale na susjednim prostorima i srednjovjekovnu obrednu geografiju koja je potom uslijedila, nastojao skicirati kontekst samostana u kojem je kontinuitet postojećih rituala poluotoka nasljeđovalo kršćanstvo, čineći Pikte, suprotno dosadašnjim mišljenjima, aktivnim eksponentima kršćanstva. Jonathan Wooding dao je pregled lokaliteta velških otoka s naglaskom na Bardsey, Caldey i Ramsey, gdje se, zbog manjka sistematskih arheoloških istraživanja, bazirao prvenstveno na pisanim izvorima i slučajnim nalazima kako bi rasvijetlio njihovu sakralnu funkciju i otkrio uzroke formiranja naselja na tim prostorima tijekom ranog srednjeg vijeka.

Poveznicu između tog otočja i prostora sjeverozapadne Europe od 6. do 11. st. ponudio je Stéphane Lebecq. Na primjerima otočnih samostana kao što su Iona, Skellig Michael, Innishmurray, Mont-Saint-Michel, Noirmoutier itd. ukazuje na pojavu otočnog monaštva u ovoj regiji tek kao sekundarnu, tj. na njihovu manju bitnost u usporedbi sa samostanskim kompleksima na kopnu, što se da zaključiti po manjoj veličini samostana i manjem broju redovnika na navedenim mjestima. Također ukazuje na kraće trajanje te pojave zbog vikinških napada. Naglašava i povezanost pojave ovakvih samostana sa starim kršćanskim tradicijama koje su došle iz egipatskih pustinja u Lérins, a savršeno su se uklopile u tri osnovne težnje monaštva u Irskoj: peregrinaciju, zatvorenost i ispaštavanje.

Prostor Mediterana, kao najveća cjelina, već je bio dotaknut raspravom o otočnim

samostanima na jugu Francuske. Iberski je prostor predstavio Mateu Riera Rullan, koncentriravši se na rezultate najnovijih arheoloških istraživanja kojima se otkrilo postojanje cenobija i nekoliko eremitskih samostana na Cabreri za koje smatra da su postojali od 5. do 7. stoljeća.

Tirensko more bilo je predmetom istraživanja nekolicine autora. Daniel Istria i Philippe Pergola u radu koji je bio pročitán na simpoziju predstavljaju način, razloge i vrijeme dolaska redovništva na otoke Tirenskog mora, među kojima se Sardinija najviše ističe jer su na njoj ti procesi puno bolje poznati nego na manjim otocima okolnih arhipelaga; tako se u prvom valu širenja monaštva, u vandalskom periodu, gradi samo u Cagliariju, u kojem je sv. Fulgencije od Ruspe našao utočište za vrijeme svog egzila. Drugi val, u srednjem vijeku, zahvaća i manje otoke, kao Montecristo, Gallinara, Tino, itd., no treba istaknuti kako se na Korzici i dalje ne grade samostani već je ona važna zbog jake političke potpore samostanima na manjim otocima. Crkveni moćnici i svjetovni vladari i dalje nastavljaju preferirati Sardiniju te poticati gradnju velikih opatija. Fokusirajući se na slučaj otoka Montecristo i prezentirajući dosad neobjavljene povijesne izvore promatrane kroz prizmu nedavno obavljenih početnih istraživanja, Riccardo Belcari dao je uvid u praksu proučavanja spomenika, materijalnih ostataka te pismenih i slikovnih izvora na lokalitetima razasutim po otocima Tirenskog i Ligurskog mora.

Najveći se broj izlaganja na simpoziju bavio temama monaštva u jadranskom bazenu. Uz pojedina izlaganja u trećoj sesiji, problemima ovog geografskog područja posvećena su i posljednje dvije sesije – četvrta i peta.

Stéphane Gioanni otvorio je svojim izlaganjem o otocima Provanse i Dalmacije temu redovništva na jadranskom području. Polazeći od prikaza navedenih otoka u rano-srednjovjekovnoj literaturi i dokumentima, ustvrdio je kako su te otočne memorije ponekad i same zamjenjivale stvarni utjecaj monaških zajednica, čemu je dokaz nastavak

štovanja mjesta i nakon raspadanja zajednica, čime svetost mjesta u vjerovanjima ljudi i dalje traje.

Monaštvom kasne antike na području rimske provincije Dalmacije, o čijem početku u 4. stoljeću svjedoče pisani izvori i usmene predaje, bavio se Filip Perković. Razvoj je isprva izraženiji na obali, ali se polako širi i u unutrašnjost. Geopolitički položaj Dalmacije dovodi i do stalne izmjene monaških tradicija, pa je tako u prvim stoljećima jak utjecaj istočne tradicije, a dolaskom benediktinaca početkom srednjeg vijeka jača utjecaj zapadnog monaštva.

Sauro Gelichi i Cecilia Moine dali su na primjeru samostana venecijanske lagune rezultate metodoloških promišljanja problema otočnog redovništva. Ocjenjujući kvalitetu i prirodu arheološke dokumentacije, utvrđivanjem tematskih specifičnosti izvedenih arheologijom te provjeravanjem njihove kompatibilnosti s materijalnim izvorima, otvorili su nove mogućnosti interpretacije otprije poznate građe.

Michela Agazzi je u svom izlaganju predstavila četiri otočna samostana izgrađena na venecijanskom teritoriju između 9. i 11. st., fokusiravši se na arhitektonske aspekte liturgijskih instalacija i izvora. Dva ženska benediktinska samostana, San Zaccaria i San Lorenzo di Castello, oba osnovana u 9. st., bila su bitna u ondašnjoj politici pa su zbog toga mnogo puta bili darivani novim liturgijskim namještajem. San Giovanni Evangelista u Torcellu, također samostan benediktinki, početkom 11. st. imao je za predstojnicu kneževu kćer, pripadnicu obitelji Orseolo, zahvaljujući čemu u to vrijeme dolazi u posjed tijela sv. Barbare. Posljednji predstavljeni samostan, San Nicolò di Lido, izgrađen je u drugoj polovici 11. st. na strateški bitnoj točki, ulazu u lagunu te se u njemu nalazila relikvija Sv. Nikole iz Mire, koju su Venecijanci ukrali u križarskom pohodu.

O mogućim načinima nastanka i organizaciji mreže samostanskih zemljišnih posjeda te njihovih udaljenih središta uprave na kopnu na primjeru otočja Tremiti govorio

je Federico Marazzi. Do svojih zaključaka došao je iščitavajući dokumente o opatiji svete Marije na Tremitima, koja se prvi put spominje u 9. stoljeću. Od 11. do 12. stoljeća se više spominje u pisanim izvorima, iz kojih saznajemo detalje o načinu funkcioniranja ove opatije kao nezavisne zajednice koja je svoju nezavisnost ipak morala sporiti s Montecassinom.

Igor Fisković pokazao je kako je kontinuitet trajanja svetih mjesta funkcionirao prikazom arheološkog istraživanja ranokršćanskog samostana na otočiću Majsanu u Pelješkom kanalu koji se nalazi na ostacima rimskog zaselka te tako traje od kraja antike do razvijenog srednjeg vijeka. Primjer Majsana zanimljiv jer jer se na njemu može promatrati odnos pojedinih dijelova (arheološkim istraživanjem utvrđene namjene) u odnosu na cjelinu ove rane samostanske naseobine. Fisković smatra kako se Majsan svojom obrednom funkcijom očituje važnim za fiksiranje rane tipologije i evolucije predromaničkog graditeljstva u regiji (evolucija tzv. južnodalmatinskog kupolnog tipa).

Nikolina Uroda izlagala je o počecima monaštva na srednjodalmatinskim otocima i o problemu slabe istraženosti mnogobrojnih mogućih lokacija kasnoantičkih i ranosrednjovjekovnih samostana. Na osnovu povijesnih izvora, lokalne tradicije, toponimije, ostataka crkava i objavljene literature može se odrediti oko 25 lokacija samostana, od kojih su tek rijetki, i to nesustavno, istraženi. Zbog toga se zajedničke karakteristike srednjodalmatinskih otočnih samostana mogu pokušati tek okvirno odrediti s obzirom na mali broj bolje dokumentiranih lokaliteta. Stoga istraživanje Nikoline Urode, ukratko izloženo na simpoziju, predstavlja značajan pomak u upoznavanju redovništva na srednjodalmatinskim otocima.

Jedni od domaćina ovog simpozija, ujedno i voditelji arheoloških istraživanja na lokalitetima razasutim po kvarnerskom arhipelagu, Morana Čaušević-Bully i Sébastien Bully, u svom izlaganju bavili su se problematikom maritimnog redovničkog krajolika

Kvarnera od 5. do 11. stoljeća, koji je zahvaljujući istraživanju posljednjih nekoliko godina puno bolje istražen nego onaj srednjodalmatinski. Posebnu pozornost obratili su na kriterije izbora lokacije samostana, tj. razloge za izbor otoka umjesto kopna. Kao glavni primjeri uzeti su Sv. Petar u Osoru, kompleks u uvali Martinšćica na zapadnoj obali južnog dijela Cresa, Sv. Petar kod Ilovika te Sv. Ivan na Orudi. Prva se tri lokaliteta istražuju, dok je poziv na istraživanje posljednjeg upućen sudionicima i njihovim institucijama na završnom danu simpozija.

Jasminka Čus-Rukonić u svom se predavanju osvrnula na ranokršćanske i ranosrednjovjekovne samostane creskog zaljeva i njihove pretpostavljene lokacije, određene po ulomcima ranokršćanske skulpture iz 6. stoljeća i ranosrednjovjekovne iz perioda od 8. do 11. stoljeća. Te su lokacije današnji franjevački samostan, ženski benediktinski samostan sv. Petra, napušteni muški samostan sv. Stjepana te u ostacima ispod renesansne kule. Ono što je vjerojatno zajedničko svim samostanima je nastanak na antičkim villama rusticama i definiranje naselja u creskoj uvali iz kojih je nastao i istoimeni grad.

Prostor Kvarnera 11. stoljeća predstavio je Miljenko Jurković, naglasivši pojačanu graditeljsku aktivnost u jeku crkvene reforme. Zbog promicanja novog crkvenog programa te građevine postale su nositeljima ranoromaničkog stila. Fokus izlaganja bio je na skupini kamaldoljanskih samostana u gradovima (Sv. Petar u Osoru) i eremitskih naseobina na padinama Osoršćice čiji je nastanak povezan s djelovanjem sv. Gaudencija.

Ranko Starac govorio je o predfranjevačkoj fazi samostana na otočiću Košljunu na temelju fragmenata skulpture smjestivši ih u širi vremenski i prostorni kontekst povećanja broja samostanskih zajednica na otocima sjevernog Jadrana. Primjer otočića Košljuna i tamošnjeg samostana zanimljiv je i zbog izbora same lokacije koja je bila jedna od ključnih točaka osorskog simpozija, a to je otok "unutar" otoka.

Marijan Bradanović i Danijel Ciković, kombinirajući materijalne ostatke i pisane izvore o crkvi sv. Lovre izvan krčkih zidina, ustvrdili su da je crkva bila opremljena ranosrednjovjekovnim crkvenim namještajem te da je bila trobrodna. Upravo je crkveni namještaj predstavljao okosnicu njihova istraživanja unutar kojeg su ponudili novu dataciju za cijelu grupu fragmenata oltarnih pregrada s kvarnerskog područja.

Prostor Istre trebao je biti pokriven izlaganjem Ivana Matejčića, koje nažalost nije održano, no predstavljeno je sažetkom iz kojega se iščitavanju posebnosti obale bez većih otoka. Među lokalitetima na manjim otocima smještenim uz samu obalu ističe se samostan Sv. Andrije u rovinjskom arhipelagu. Uspoređujući ostatke arhitekture sa srodnim primjerima u Italiji, autor je naglasio kako ih treba datirati ranije od datacije ponuđene u dosadašnjoj literaturi, u 6. stoljeće.

Na poslijetku je potrebno izdvojiti dva izlaganja koja odudaraju od ostalih. Prvo od njih, ono Nicolasa Reveyrona, je specifično jer na zanimljiv način prati evoluciju jedne ideje od antičkih vremena do vremena Gilona, prvog biografa Huguesa de Semura. Otoci kao mjesta društvene i geografske izolacije ovisili su o brodovima kao sredstvima povezivanja, u čemu je Reveyron primjetio poveznicu s metaforom Noine arke koja svoje korijene vuče iz antike. Javljanje te ranokršćanske metafore za vrijeme Huguesa iz Semura, sedmog opata Clunya, je pripisao antikizirajućoj inspiraciji Clunya III i Notre-Dame II te originalnoj organizaciji clunyjevskih samostana.

Drugo izdvojeno izlaganje, ono Enrica Cirellija, je posebno po tematici koju obrađuje, a koja je nepravedno zanemarena s obzirom na mali opseg naših saznanja o načinu života u samostanima ranog srednjeg vijeka. Cirelli je pokazao kako arheološki nalazi i analize životinjskih ostataka omogućuju identifikaciju funkcija osnovnih prostorija samostana te daju odličan uvid u prehranu i način života redovnika. Na primjeru samostana San Severo in Classe između kraja 9. i prve polovice

10. stoljeća pokazao je kako se pomoću ostataka posuda i životinjskih kostiju mogu zamijetiti različite tendencije materijalne kulture te posebnosti različitih redovničkih zajednica tijekom ranog srednjeg vijeka.

Završnu riječ na simpoziju održao je Gian Pietro Brogiolo, koji je na iznimno zanimljiv i jednostavan način rezmirao sve o čemu su sudionici govorili i raspravljali prethodnih nekoliko dana. Povezavši sve predstavljene prostore, od Velike Britanije i Irske (čiji su predstavnici ove godine po prvi put sudjelovali na simpoziju, s velikim uspjehom i popraćeni velikim interesom kolega znanstvenika), do Bizanta, i sva vremenska razdoblja o kojima se govorilo (Bizant je, naime, trebao biti pokriven sinteznim pregledom Oliviera Delouisa – Arheološka svjedočanstva o otočnom redovništvu na području bizantskog carstva, 8.-12. st., no zbog bolesti autora izlaganje nije održano). Uz spomenutu važnost lokacije praćena je arhitektura prvih samostanskih zajednica, jednako kao i njihova organizacija. Naznačena je važnost postavljanja kriterija utvrđivanja lokaliteta koje možemo povezati s tim ranim samostanskim zajednicama. Postavljanje je kriterija od iznimne važnosti za naše teme čije specifičnosti trebaju biti dio budućih istraživanja koja su najavljena pojedinim izlaganjima.

Tijekom simpozija, kao što je uobičajeno, održano je i predstavljanje novog broja

časopisa *Hortus artium medievalium*. Osamanesti po redu, novi je *Hortus* izdan kao dvobroj, donoseći u jednom svesku tekstove sa simpozija *Od mauzoleja do crkve*, održanog u Clermont-Ferrandu, i dakako, u drugom svesku s izlaganjima održanim na prošlogodišnjem skupu. Ujedno je organiziran okrugli stol koji je okupio grupu koja sudjeluje u izradi korpusa ranosrednjovjekovne arhitekture u Europi (*Corpus architecturae religiosae europeae IV.-X. saec.*). Okrugli je stol ujedno bio 14. skup grupe kojoj su se u Osoru po prvi put pridružili i sudionici s britanskog i irskog područja.

Svako su dana trajanja skupa organizirani i obilasci spomenika u Osoru, posebno prezentacija najnovijih istraživanja samostana Sv. Petra. Posljednjeg dana simpozija, u nedjelju, bio je organiziran terenski obilazak udaljenih lokaliteta razasutih po otocima cresko-lošinjskog arhipelaga, uz stručno vodstvo Miljenka Jurkovića, Morane Čaušević-Bully i Sébastiena Bullyja.

Tako je simbolično, na brodu za otok (kako je glasilo naslov izlaganja Nicolasa Reveyrona, *Un bateau pour une île*), u ugodnoj atmosferi tople kasnosvibanjske nedjelje i s najavama obljetnice koja slijedi, završio 19. međunarodni znanstveni simpozij Međunarodnog istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek. ✕